

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ ЯК БАЗОВИЙ КРИТЕРІЙ ІСТОРІЇ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРАВА НАЦІЇ (НАРОДУ) НА САМОВИЗНАЧЕННЯ

SOCIO-POLITICAL CONFLICT AS A BASIC CRITERION HISTORY OF PERIODIZATION OF THE PRINCIPLE OF THE RIGHT OF NATION (PEOPLE) TO SELF-DETERMINATION

Тітаренко А.А.,

*аспірант кафедри історії та теорії держави і права юридичного факультету
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

Стаття присвячена дослідженню теоретико-правового обґрунтування історії періодизації принципу права нації (народу) на самовизначення. Розглянуто низку концепцій різних науковців щодо історії періодизації принципу права нації (народу) на самовизначення. Сформовано власну концептуальну конструкцію історії періодизації завдяки дослідженню соціально-політичних конфліктів в історико-правовій дійсності.

Ключові слова: принцип права нації (народу) на самовизначення, *jus gentium*, *jus civile*, *civitas romana*, *jus cogens*, соціально-політичний конфлікт.

Статья посвящена исследованию теоретико-правового обоснования истории периодизации принципа права нации (народа) на самоопределение. Рассмотрен ряд концепций различных ученых об истории периодизации принципа права нации (народа) на самоопределение. Сформирована собственная концептуальная конструкция истории периодизации благодаря исследованию социально-политических конфликтов в историко-правовой действительности.

Ключевые слова: принцип права нации (народа) на самоопределение, *jus gentium*, *jus civile*, *civitas romana*, *jus cogens*, социально-политический конфликт.

The article investigates theoretical and legal justification of history periodization of the principle of the right of a nation (people) to self-determination. Reviewed range various concepts of scientists about the history periodization of the principle of the right of a nation (people) to self-determination. Formed own conceptual design of the history periodization thanks to research socio-political conflicts in the historical and legal reality.

Key words: principle of the right of a nation (people) to self-determination, *jus gentium*, *jus civile*, *civitas romana*, *jus cogens*, socio-political conflicts.

Актуальність теми. У сучасній правовій дійсності й доктрині міжнародного публічного права особливе місце посідає принцип права нації (народу) на самовизначення. Він є нормою *jus cogens*, тобто, по суті, є нормою найвищого рівня, відповідно до положень ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів (1969 р.), де імперативна норма загального міжнародного права є нормою, що приймається й визнається міжнародним співтовариством держав загалом як норма, відхилення від якої недопустиме та яку може бути змінено тільки наступною нормою загального міжнародного права, що мала б такий самий характер [1].

Водночас цей принцип є одним із найнеоднозначніших принципів у сучасному міжнародному публічному праві. Це пояснюється передусім тим, що правова доктрина тлумачить його в дусі дуалізму, а також тим, що його доволі хитка теоретико-правова конструкція на практиці схиляється більше в бік політичної необхідності, ніж правової об'єктивності, що, в кінцевому підсумку, спричиняє дисбаланс світової стабільності, кінцевим продуктом якого є неконтрольоване державотворення.

Питання історії періодизації принципу права нації (народу) на самовизначення неодноразово розглядалось як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Теоретичним підґрунтям статті стали роботи Е. Хасані, Бартрама С. Брауна, Х. Ханнума,

Річарда Ф. Іглара, Саїда Б.А. Абуфара, В.С. Макаруча, М. Квортупа та інших учених.

Проте, незважаючи на значне висвітлення в роботах науковців різноманітних концепцій історії періодизації принципу права нації (народу) на самовизначення, нині існує низка невизначеностей у частині початку відправної точки літочислення його зародження та подальшого розвитку, а також у розрізненості критеріїв його історії періодизації.

Мета статті полягає в «заповненні» однієї з прогалин теоретико-правової конструкції принципу права нації (народу) на самовизначення в частині формулювання його розширеної історії періодизації, керуючись базовим критерієм – соціально-політичним конфліктом.

Виклад основного матеріалу. Загальноприйняту періодизацію історії розвитку і становлення міжнародного права можна зобразити в такій градації: давні віки (IV тис. до н. е. – 476 р. н. е.) – від падіння Римської імперії до Вестфальського миру (476–1648 рр.) – від Вестфальського миру до Гаазьких конференцій миру (1648–1919 рр.) – від Гаазьких конференцій миру до створення ООН і формування сучасного міжнародного права (1919 р. – поч. XXI ст.).

Стосовно періодизації історії розвитку і становлення принципу права нації (народу) на самовизначення в правовій думці існує широке коло припу-

щень і концепцій щодо часових меж та історичних періодів, на які варто опиратися під час літочислення зародження цього принципу.

Так, наприклад, Е. Хасані виділяє лише три періоди розвитку і становлення цього принципу: 1) перший період починається з Вестфальського миру й завершується Віденським конгресом (1648–1815 рр.); 2) другий період – так званий «баланс сил» (1815–1914 рр.); 3) третій період – «між двома війнами» (1918–1939 рр.) [2, с. 59].

Бартрам С. Браун також виділяє три етапи історичного розвитку концепції самовизначення, проте вже опираючись на свій *modus operandi*, який безпосередньо акцентований на ХХ ст., а саме: 1) перший період – «Вільсоніанська національна модель самовизначення»; 2) другий період – «деколонізаційна модель самовизначення після Другої світової війни»; 3) третій період – «модель самовизначення після «холодної війни» [3, с. 240–248].

Триперіодичності дотримується й Х. Ханнум, який виокремлює такі періоди становлення принципу права нації (народу) на самовизначення: 1) перший період – кінець ХІХ ст. до 1945 р. включно; 2) другий період – 1945 р. до кінця 70-х рр. ХХ ст.; 3) третій період – із кінця 70-х рр. ХХ ст. до сьогодні [4, с. 27–49].

Річард Ф. Ігллар історичний розвиток принципу самовизначення обмежує виключно ХХ ст. і виділяє лише два періоди: 1) період націоналізму після Другої світової війни; 2) період деколонізації після Другої світової війни [5, с. 215].

Саїд Б.А. Абуфара досліджує формування самовизначення народів у світлі європейських та американської революції ХVІ–ХVІІІ ст., концепції національності першої половини – середини ХІХ ст., контексті Версальського договору 1919 р. і практики Ліги Націй і положень Статуту ООН стосовно встановлених у ньому універсальних правових засад цього права [6, с. 6–7].

В.С. Макаручук узагалі відходить від системної періодизації, беручи за орієнтир становлення принципу права нації (народу) на самовизначення сецесійні плебісцити, говорячи, що цей процес почався ще від 1792 р., коли вперше у світовій практиці приєднання Авіньйона і графства Венсенн, папських анклавів до Франції відбулося на підставі плебісциту, проведеного серед місцевого населення. Право націй на самовизначення застосовувалося й у ХІХ ст., наприклад, під час установа меж Балканських держав, що звільнялися з-під ярма Оттоманської Порти. Зокрема, в ХІХ ст. плебісцит був використаний як спосіб зміни меж державної території в Румунії в 1858 р., в Савойї та Ніцці – в 1860 р., в Італії – в 1860–1870 рр., у Венеції – в 1866 р. тощо [7, с. 114].

Аналогічних поглядів дотримується М. Квортуп, говорячи про те, що право народів на самовизначення, як правило, застосовується як виправдання сецесій. У деклараціях про незалежність, що є звичайним засобом ініціювання процесу відокремлення, як правило, обґрунтовується «претензія на незалеж-

ність», керуючись саме принципом права народів на самовизначення, а в багатьох випадках як законне вираження цього права практикується проведення сецесійного референдуму [8, с. 129–150].

У контексті зазначених вище періодизацій і з огляду на міжнародно-правові доктрини, національно-визвольні війни, вчення про суверенітет (народний і національний) та історію колоніалізму, пропонується дещо розширена періодизація виокремлення й формування принципу права нації (народу) на самовизначення в системі міжнародного публічного права, яка включатиме в себе такі періоди: 1) перший період (поч. ХІV – кін. ХVІІІ ст.); 2) другий період (кін. ХVІІІ ст. – 1918 р.); 3) третій період (1918–1945 рр.); 4) четвертий період (1945–1990 рр.); 5) п'ятий період (1990-і рр. – до сьогодні). Основним критерієм для виокремлення саме вищезгаданих періодів були основні соціально-політичні конфлікти як базис і як надбудова теоретико-правові концепції.

Загалом під час розгляду загальної проблеми самовизначення нації (народу) необхідно керуватися окремою методологією роботи з феноменологією його історичного виникнення й регламентації. І саме тут велике значення має дослідження парадигм самовизначення у філософів минулого, які паралельно переплітаються з найвизначнішими соціально-політичними конфліктами. В історичних джерелах, які дійшли до нашого часу, простежується основний лейтмотив, а саме намагання нації (народу) через розхитування соціально-політичної ситуації в країні досягти обмеження абсолютизму як влади, що стоїть над ним та узурпує його права, або ж здобути національну незалежність і створити свою національну державу. Важливою рушійною силою є конфронтація інтересів самої нації або ж народу й «метрополіт-мононації», і не важливо, чи це народ, що виборює суверенітет з-під влади іншого народу та піднімає хвилю революційних настроїв, чи той же народ, що піднімає повстання проти фіскального гніту й соціально-політичних криз у країні.

Не можна не погодитися з думкою С.В. Чешко стосовно того, що якщо звернутися до історії виникнення та розвитку парадигми самовизначення, то доведеться констатувати, що вона пов'язана не з якимись нібито початковими й вічними цінностями людського роду, а з конкретними обставинами політичної історії. Акти «самовизначення» за великого бажання виявляються в будь-які епохи, коли відбувалося утворення нових держав шляхом розпаду колишніх або відділення їх частин [9, с. 11].

Під національне (народне) самовизначення можна, наприклад, підвести Іонійське повстання (499–493 рр. до н. е.), коли захоплені грецькі міста повстали проти влади Персидської імперії; повстання рабів у Римській імперії, а саме славнозвісне повстання Спартака (73–71 рр. до н. е.); війни євреїв за незалежність під час Іудейських воєн (І ст. до н. е. – II ст. н. е.); національно-визвольне повстання германського племені батавів проти Риму (69–70 рр. н. е.); народне повстання «Ніка» (532 р.)

у Візантії проти імператора через податковий гніт, утиски влади, гоніння язичників та еретиків; історію тієї ж Київської Русі, коли незалежні й волелюбні східнослов'янські етноси (в'ятичі, кривичі, радимичі, древляни та ін.) були насильно об'єднані варязькими князями, а потім у результаті тривалої боротьби за самовизначення вибороли свободу й «національну державність» (міжусобні війни та феодальна роздробленість) тощо.

Усі вищезгадані повстання, безперечно, мають національний і самовизначальний складник, проте через їх історичну віддаленість, відсутність установленої національної (народної) ідеї, хаотичність, а також через відсутність науково-філософських категорій і вчень, які б слугували орієнтиром і підґрунтям, їх досить важко виокремити й зарахувати до запропонованих періодів становлення ідеї права нації (народу) на самовизначення.

У цей «доперіодизаційний» історичний проміжок домінуючою була доктрина римського права в частині інституту права народів (далі – *jus gentium*), яке, з огляду на римських теоретиків, було не системою норм і правил щодо регулювання відносин між рівними та незалежними державами, а винятково римським правом з окремими ознаками загальних принципів права без сучасних ознак міжнародного права [10].

К.Г. Преллер виникнення *jus gentium* пов'язує з міжродовими відносинами предків римлян, коли

право ще не було розмежоване на публічне та приватне, все «право» було міжродовим, *jus gentium*. З утворенням Римської держави (*civitas romana*) це міжродове «право» перетворилося у внутрішнє (*jus civile*), яке потім розчинилося в новому, приватно-правовому *jus gentium* [11, 146–148].

І лише в Новий час позитивне застосування *jus gentium* зосередилося на регулюванні міждержавних відносин, що, у свою чергу, активізувало процес теоретичного переосмислення *jus gentium*, у якому все більше уваги приділялося праву міждержавних відносин. Із XIX ст. й до сьогодні боротьба націй (народів) за самовизначення «розщеплює» міжнародне право на класичне міждержавне (публічне) та нове *jus gentium*, що захищає колективні права народів різного ступеня політичної визначеності як у сфері конкретики їх відносин із державами, так і у сфері міжнародного захисту загальноправових стандартів їх розвитку [12].

Висновки. Отже, умовно початок періодизації історії становлення та розвитку принципу права нації (народу) на самовизначення, з огляду на запропоновану періодизацію, можна простежувати вже починаючи з XIV століття, опираючись на соціально-політичні конфлікти (антифеодальні повстання, національно-визвольні війни, війни за незалежність) як базисний критерій і на погляди видатних теоретиків права як на надбудову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року № 995-118 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_118.
2. Vgl. Hasani Enver. Self-Determination, Territorial Integrity and International Law / Enver Vgl. Hasani. – PhD Dissertation. Published by Austrian National Defence Academy, 2003. – 371 p.
3. Bartram S. Brown Human Rights, Sovereignty, and the Final Status of Kosovo, 80 / Brown S. Bartram. – Chi.-Kent. L. Rev. 235, 2005. – P. 235–272.
4. Hannum Hurst. Autonomy, sovereignty, and self-determination: the accommodation of conflicting rights / Hurst Hannum. – University of Pennsylvania Press, 2011. – 552 p.
5. Richard F. Iglar. The Constitutional Crisis in Yugoslavia and the International Law of Self-Determination: Slovenia's and Croatia's Right to Secede, 15 / Iglar F. Richard. – B.C. Int'l & Comp. L. Rev. 213, 1992. – P. 213–239.
6. Саїд Б.А. Абуфара. Право народів на самовизначення і практика його здійснення в сучасний період : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 / Саїд Б.А. Абуфара ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2004. – 20 с.
7. Макаруч В.С. Государственно-территориальный статус западноукраинских земель в период Второй мировой войны: Историко-правовое исследование / В.С. Макаруч ; пер. с укр. В.С. Образец ; Фонд «Историческая память». – М., 2010. – 520 с.
8. Qvortrup Matt Nationalism, Referendums and Democracy: Voting on Ethnic Issues and Independence / ed. by Matt Qvortrup. – Routledge, 2016. – 168 p.
9. Чешко С.В. Кризис доктрины самоопределения / С.В. Чешко // Этнографическое обозрение. – 2001. – № 2. – С. 3–17.
10. Київець О.В. Історичні передумови формування сучасної системи джерел міжнародного права / О.В. Київець // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 3. – С. 111–122. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2013_3_23.
11. Preller C.H. Römisches Reich und Recht ein Versuch in der Geschichte beider / C.H. Preller. – Hamb., 1825. – 188 p.
12. Радзівілл О.А. «Jus gentium» – право народів чи право родів? / О.А. Радзівілл // Юридична наука. – 2013. – № 12. – С. 91–104. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2013_12_12.